

DİLÇİLİK

Vəfa Seyid
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRANSIZ DİLİNDƏ ONOMASTİK VAHİDLƏRİN KLASSİK MÜƏYYƏNƏDİCİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *definisiya, determinant, asemantizm, konnotativ məna, postulat*

Keywords: *definition, determinant, asemantism, connotative meaning, postulate*

Ключевые слова: *определение, детерминант, асемантизм, коннотативное значение, постулат*

Onomastika sahəsində aparılan tədqiqatların əksəriyyəti XI-lərin klassik müəyyənədicisi xüsusiyyətlərini tapmaq üçün onların klassifikasiyasına şərait yaran tipik formalarının təhlilini və təsvirini verməyi tövsiyə edir. Bu və ya digər elementin bir qrupda təsnif edilməsi tədqiqatlar zamanı əhəmiyyətli bir məqsədə çevrilmişdir, xüsusilə də, “taliste” (TAL-traitement automatique des langues “*dillərin avtomatik şərh*”) nöqteyi-nəzərindən: X xüsusi isimdir ya ümumi isim? İlk öncə söhbət antroponimlərdən gedir, ya praqmatonimlərdən və s.? İnsanların və ərzaqların adları bu problemi yaxşı işıqlandırır, lakin tədqiqatçılar bir-birinə zidd mülahizələr irəli sürürlər, belə ki, bəziləri onları XI kimi, digərləri Üİ kimi sinifləşdirir, üçüncülər isə yeni bir aralıq kateqoriya yaratmağa çalışırlar [6, s.137-144]. Bu səbəbdən ilk məqsəd fərqli konturlara malik sinifin genişləndirilməsindən ibarətdir, lakin bu məqsəd də problemlidir, çünki XI-nin nə olduğunu müəyyənləşdirməyə imkan verən meyarlar bir-birindən çox fərqli ola bilər. -*Onim* terminlərinin bolluğu da müəyyən bir ad növü ilə bağlı şübhə və qeyri-əminlikləri gizlətmək üçün kifayət deyil. XI və Üİ-ləri ayırmaq üçün tədqiqatçılar tərəfindən bir neçə meyar irəli sürülmüşdür. Bu meyarlardan biri bütün uşaqların məktəbdə öyrəndiyi və ən aydın olanı, XI-lərin böyük hərflərlə yazılmasıdır, çünki A.Frontierin fikrinə əsaslanaraq, “*ümumi adın xüsusi ada çevrilməsi üçün onun böyük hərflə yazılması kifayət edir*” [12, s.65-78]. Lakin, yazılı formada ad növləri arasındakı ayrılığı görmək çətin ola bilər, çünki, bu hal yalnız Avropa əlifbalarına aiddir: məsələn, *ərəb*, *qez* və ya *devanaqari* əlifbalarında baş hərflərin ekvivalentləri yoxdur.

W. Manczak *Revue Internationale d’Onomastique* jurnalında nəşr olunan “*Le nom propre et le nom commun*” məqaləsində XI-in tərcümə edilə bilməməsini belə onların müəyyənədicisi xüsusiyyəti kimi nəzərə çatdırır və bildirir ki, klassik təriflər məntiqi qanunauyğunluq əsasında yaranmışdır. Polşalı dilçi başqa bir dil

versiyası verməyin də mümkün olmasını ehtimal edir [8, s.205-218]. Lakin J.L. Vakselerin fikrincə isə, təəssüf ki, təcrübələr zamanlara və mədəniyyətlərə görə dəyişdiyindən, hər hansı bir nəzəriyyəni tərcümə edilə bilməmə anlayışı ilə yaratmaq mümkün görünür [11, s.719-738].

Manczakın mülahizəsinin əksinə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bu gün fransız dilində başqa dillərə tərcümə olunan minlərlə XI nümunələri var (məsələn, siyasi partiyaların və təşkilatların adlarının çoxu tərcümə edilir: ONU-BMT, OTAN-NATO və s.). Bundan əlavə, Azərbaycanlı dilçi alim Q.H. Bayramov “Tərcümə sənəti” kitabında da bu məsələyə toxunaraq bəzi XI-in bir dildən digər dilə tərcümə edilməsinin mümkün olduğunu qeyd edir və buna su hövzələrini, təşkilat adlarını və s. misal olaraq göstərir: *The White Sea* (Mer Blanche) Ağ dəniz; *The Black Sea* (Mer Noire) Qara dəniz; *The Pacific Ocean* (Océan Pacifique) Sakit okean və s. [1, s.218].

Xüsusi isimlərin determinantlarının olmaması meyarı isə, müntəzəm olaraq, anqlofonların qələmindən törəyir. Bu son meyar da problemsiz deyil, çünki bu kriteriya ingilis dili üçün effektiv olsa da, onu digər dillərə şamil etmək olmaz. Determinantlar Avropa dillərindən yalnız artikl mövcud olmayan Polşa dilində işlədilmir, yunan və portuqal dilində isə, əksinə XI və Üİ üçün eyni determinantlardan istifadə olunur. XI nəzəriyyələri universallığa meyillidir və həmişə bir dillə məhdudlaşmır, bu da gördüyümüz kimi problemi çətinləşdirir. Əgər universal yanaşma əldə etmək mümkün deyilsə, yenə də bir dilə konsentrasiya olmaq olar. Beləliklə, G.Kleyber bu mövzu ilə əlaqədar ilk işində “*xüsusi isim təkdə mübtədə rolunu oynayan, sifət və ya məhdudlaşdırıcı nisbi əvəzliliklə müşayiət olunmayan və müəyyən artikllə təyin olunmayan bütün adlar ola bilər*” mühakiməsini yürüdükdü [10, s.538]. Lakin sonra isə o, öz fikrinin ziddinə gedərək bildirir ki, bu mühakiməni yürütmək də tamamilə düzgün deyil, çünki fransız danışq dilində adların qarşısında müəyyən artikl işlədilə bilir (məsələn, *les Vincent, les Dubois* və s.). Üstəlik, antroponimlərdən başqa xüsusi adların digər növlərini də nəzərə alıqda hər şey daha mürəkkəbləşir, məsələn, tarixi dövrlərin adları əksər hallarda – hamısı olmasa da – müəyyən artikllə işlədilir: *l'Antiquité* – Qədim dövr, *le Moyen Âge* – Orta əsr, *les Temps modernes* – Müasir dövr və s. Kleyberin fikrinə əlavə olaraq demək olar ki, danışq dilində kişi adlarının qarşısında *la* artikli də işlədilə bilir və “onun arvadı” kimi tərcümə olunur: *la Napoléon* – Napoleonun arvadı.

G.Kleyberin fikri ilə tam razılaşmaq olmaz, çünki fransız dilində yalnız danışq dilində xüsusi adların qarşısında müəyyən artikl işlədilmir, bu qayda rəsmi olaraq yazılı dildə də mövcuddur. Fransız dilinin qrammatik qanunlarına uyğun olaraq fəmilialar bir nəslə, ailəni və ya sülaləni ifadə edərsə *les* müəyyən artikli (*les Monet* – Monelər ailəsi), qadın adları *ana* kimi tərcümə edilərsə onların qarşısında *la* müəyyən artikli (*la Marie* – Mariya ana) işlədilir. Bununla yanaşı xüsusi adların qeyri-müəyyən və hissəvi artikllə işlədilməsi halları da mövcuddur: əgər incəsənət xadimlərinin əsərlərindən söhbət gedərsə onların qarşısında qeyri-müəyyən artikl *un* işlədilir, məsələn: *On peut rencontrer un Monet de l'Orsay à l'exposition* – Monenin Orsay muzeyindən olan bir tablousunu sərgidə görmək olar /*Les Monets de l'Orsay sont excellents* – Monenin Orsay muzeyindəki tabloları möhtəşəmdir. Hər hansı bir müəllifin əsərləri qeyri-müəyyən miqdarda, yəni bir

hissəsi olaraq göstərilərsə onların adlarının qarşısında hissəvi artikl işlədilir: *Jouer du Chopin* – Şopenin əsərini çalmaq; *Lire du Balzac* – Balzakin əsərini oxumaq.

Xüsusi isimlərin müəyyən edilməsində asemantizm də əsas meyar hesab olunur. Bir sıra ingilis dilli müəlliflər məqalələrinə Şekspirə və onun Romeo və Cülyetta əsərindəki ideyasına istinad edərək, “Ad nəyi ifadə edir?” başlığını vermişlər və qızılgülün başqa bir adla da bir o qədər yaxşı iy verəcəyi fikrini irəli sürürlər. Buradan Paul adlı bir insanın yalnız adının sayəsində necə göründüyünü bilmədiyimiz üçün bir Xİ-in də heç bir mənası olmadığı qənaətinə gəlinir. Daha doğrusu, Şekspirdən sitat asemantizmə nisbətdə əlamətin əsassızlığına daha yaxşı bir nümunə kimi görünür, heç kim *qızılgül* sözünün mənasının çiçəyin qoxusu ilə əlaqəli olduğunu təsdiq edə bilməz. Problem xüsusi ismi fərdiləşdirmək üçün təkrarlanan bir meyldən qaynaqlanır: Ümumi adların linqvistik həcmi heç vaxt şübhə altına alınmazsa, xüsusi adları yalnız istinad nöqteyi-nəzərindən müəyyən edirik. J.Vendryes bu fikri belə tərzdə izah edirdi: “*Xüsusi adların bir şəxsi və ya bir yeri təyin etməkdən başqa bir mənası yoxdur. Buna görə də, onlar prinsipcə bir dildən digər bir dilə tərcümə edilə bilməzlər. İskəndər, Sezar və ya Napoleon nə deməkdir? Bu adların məzmunu, təyin etdikləri şəxsiyyətlər ilə məhdudlaşır. Bu adları heç eşitməyənlər üçün onlar tamamilə mənasızdırlar*” [13, s.352]. Tez-tez xüsusi adların hiper-semantizmə malik olması iddiasını irəli sürən O.Jespersen, J.Vendryesin fikri ilə razılaşaraq, onların yalnız referentlə əlaqəli bir məna daşdığını, bu da onların sonuncuyla tanışlığını göstərdiyini söyləyir [7, s.544]. Bu məntiqdə *xüsusi ad* bir dil işarəsi deyil, yalnız bir etiketdir, referent tanınmadığı zaman mənasızdır və yalnız bu referent haqqında daha çox məlumat əldə etdikdə semantik ağırlıq əldə etmiş olur [12, s.65-78]. Məsələn, cənab *Boucher mütləq deyil ki, bir qəssab olsun*, bu zaman məna və etimologiya arasında müntəzəm surətdə qarışıqlıq yarandığını da qeyd etməliyik. Belə bir şeyi iddia etmək heç bir dilçinin ağına gəlməzdi, çünki bu bir qədər bayağı olardı. Bənzər bir səhv xüsusi ismi etimoloji şəffaflıq dərəcəsinə görə fərqləndirən A.Gardiner (1954) tərəfindən edilmişdir və ən anlaşılmazı isə onun xüsusi ismi “təmiz” dil vahidi adlandırmasıdır. Belə çıxır ki, o zaman, insan həqiqətən elmi bir kontekstdən daha çox bir inanc (Mill nəzəriyyəsinə qaynaqlanan) çərçivəsində qalır: bu, əlbəttə ki, “safliq”, əsasən, etimoloji bir qeyri-şəffaflıqdan qaynaqlandığı zaman baş verir (yəni bu, etimologiyaya mütəxəssislər və ya müəllif üçün tanış olmaması deməkdir). Bu isə, aydın olmayan motivasiyaya sahib olan və motivasiyası şəffaf olan digər xüsusi adlar arasında fərqə gətirib çıxarır, sonuncular isə “ikinci sinif” xüsusi isimlər kimi adlandırılır. Ancaq semantik problemə gəldikdə isə, məna kimi sinxron meyarın yalnız bir terminin etimologiyasına bağlı olması qəribə görünür. Seçilən kriteriya növü nə olursa olsun, heç biri yekdil deyil, çünki forma baxımından xüsusi isimlərin dillərə görə müəyyən edilməsi müxtəlifliyi göz qabağındadır və semantik cəhətdən məna xüsusiyyətləri referentin xüsusiyyətləri ilə məhdudlaşdırılır.

V.A.Superanskaya xüsusi adlara həsr etdiyi «Общая теория имени собственного» (1973) kitabında yazır: “*Müəyyənetmə nəzəriyyəsi adın nəzəriyyəsinin əsas və vacib hissəsidir. Adların müəyyən edilməsi onların klassifikasiyası ilə sıx əlaqəlidir. Müəyyənetmənin sadə forması sözün mənasını təsdiqləyən cümlədir. Mənası olmayan sözlər müəyyən edilə bilmir*” [3, s.56-58]. Beləliklə, xüsusi isim-

lər ayrı-ayrı fərdləri xarakterizə edən sadə işarələrdir və bu işarələrin hansı fərdə verildiyini demək mümkündür. J.S.Millin fikrincə *General Tomsonun oğlu olmaq* və ya *hal-hazırda küçəni keçən adam olmaq* cümlələri hələ Con Tomsonun müəyyənədiciləri demək deyil. Onlar yalnız Con Tomson adının kimə məxsus olduğunu təyin etməyə kömək edir, adın özünü isə izah etmirlər [9, s.148-149].

Adın mənasının ifadəsi konnotasiya adlanır, onun konnotasiyasının təsdiqi isə müəyyən edilməsidir. Definisiya – bir subyekt kimi ad haqqında yaranan mövcud müləhizələrin cəmi deməkdir. Sadə hissləri müəyyən edərək ad vermək qeyri-mümkündür, çünki onları təhlil etmək mümkün olmur. Baxmayaraq ki, onlar mənə daşımayan xüsusi isimlərdən fərqli olaraq hansısa bir mənanı ifadə edirlər, belə bir halda onlar da xüsusi isimlərlə eyni vəziyyətdə olurlar. Natamam definisiyalar deskripsiya adlanır. Elmlərin definisiyası müvəqqəti olur, çünki onlar bizim obyekti dərk etmə səviyyəmizə uyğun olaraq daim dəyişirlər. Bununla belə, əşyaların bütün xüsusiyyətləri hələ də bizə məlum deyil, hər bir əşyanın mənsub olduğu sinif onun xüsusiyyətlərini kifayət qədər konnotasiya edir, bu da siniflər arasında ki sərhəddi təyin etməyə imkan yaradır.

Adlar və əşyalar müəyyən edilə bilər. Birincilər terminlərin (sözün) mənasını, ikincilər isə xüsusiyyətini ifadə edir. Əşyaların təbiətini göstərmək üçün definisiyaya ehtiyac yoxdur. Bütün bunları müəyyən edən adlardır – bəzilərinə sözün mənasının açılmasına cəhd edilir, digərlərində, bundan əlavə, bu sözə uyğun əşyanın da olması nəzərdə tutulur. Bəzən sözün müəyyən edilməsi əşyanın müəyyən edilməsi ilə bağlı olur.

Əşya həqiqi və saxta ola bilər, söz isə nə həqiqi, nə də saxta ola bilməz, yalnız adi dil praktikasına uyğun olar və ya olmaya bilər. Definisiya yalnız dildə sözün işlənməsi haqqında məlumat verən müəyyənədicisi mühakimədir. Buradan əşyaların mahiyyəti haqqında heç bir nəticə əldə etmək olmur. Düzdür, əjdahanın təyinatının *ağzından od püskürən ilan* kimi verilməsi mübahisə doğurmur, ancaq bu obyektin həqiqətən də mövcud olması bəzi ilanların od püskürməsinin həqiqətə uyğun olmadığı kimi öz təsdiqini tapmayıb. Hətta elmi postulatlar belə həmişə tamamilə düzgün olmur: yalnız fərziyyələrdə belə bir dairə mövcud ola bilər ki, onu əhatə edən bütün nöqtələr mərkəzindən eyni bərabər məsafədə yerləşsin. Buna görə də bizim çox şeyləri həqiqi kimi hesab etməyimiz sonunda haqsızlıq olar. Postulat nə qədər həqiqidirsə, nəticə də bir o qədər realdır.

Hər bir ümumi konkret adın mənası onun atributları ilə müəyyən edilir, ancaq obyektlər atributlardan əvvəl adlandırılmışlar. Buna uyğun olaraq da demək olar ki, konnotativ mənalı adlar xüsusi adlardan sonra yaranmışdır. Ad bir əşyada tam təsdiqini tapmayıbsa ondan tamamilə fərqli digər bir əşyaya keçə bilər. Abstrakt adlar müxtəlif insanların fərqli konnotasiyasını verir və ola bilsin ki, bu sözlərdə bütün insanlar üçün ümumi olan cəhətlər olmasın. Definisiyanın təyin edilməsi əşyaların oxşar və fərqli cəhətlərinin öyrənilməsi deməkdir.

H.Ə.Həsənovun fikrincə, adların tərkibi cəmiyyətin “şəxsiyyətini” səciyyələndirir. Adlarda cəmiyyətin mədəni və ictimai həyatı əks olunur [2, s.98].

Müasir dilçilikdə onomastik sistemin vahidləri özünəməxsus xüsusi mexanizmləri, inkişaf və işlənmə qanunauyğunluqları vasitəsi ilə bənzərsiz bir alt sistem əmələ gətirir. Onımlar, reallığın subyekt və obyekt kimi koordinatlarının işarə

təyinatını təmin edir və dünya obrazının müvəqqəti məkan parametrlərinin müəyyənləşdirilməsi yollarından biridir ki, bu da dilin sosial-mədəni funksiyalarını həyata keçirməklə onların “yüksək kommunikativ və pragmatik potensialını” müəyyən edir ...” Xüsusi adların öyrənilməsinə yeni yanaşmalar, onların insan ünsiyyətinin müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərməsi, dilçilikdə kombinatorluq və fənlərarası münasibətlərə yönəlmiş müasir tendensiyaqlarla əlaqədardır ki, bu da dünyadakı ümumi mədəni vəziyyəti əks etdirir. Ənənəvi olaraq iddia olunur ki, onların spesifikasiyi yalnız onların lingvistik statusu ilə deyil, eyni zamanda onların semantik quruluşunun formalaşmasına və fəaliyyətinə birbaşa təsir edən ekstralingvistik amillərlə də müəyyən olunur. Bu zaman adların müxtəlif xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Superanskayanın xüsusi adların mahiyyəti barədə mülahizəsi bu deyilənləri təsdiqləyir: “Adların ən “təmiz” lingvistik tədqiqi belə, dil imkanlarının hüdudlarından kənara çıxmaya bilməz və dilçi xüsusi adların dildən kənar əlaqələrini heç vaxt unutmamalıdır ...” [4, s.7-16]. Y.K.Yurkenas qeyd edirdi ki, “onimlər “adi leksikada iz qoymayan sosial, tarixi, mədəni amilləri...” əks etdirən dilin spesifik, avtonom bir alt sistemi kimi qəbul edirlər” [5, s.36].

Beləliklə, nəticə aydındır: xüsusi adların yaradılması prosesi mədəni və tarixi məlumatların kodlaşdırılması müxtəlifliyi ilə eynidir. Bununla belə, xüsusi adların ayrıca bir statusa malik olmasına baxmayaraq, bu vahidlər bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən “əhəmiyyətsiz”, “dilnin leksik tərkibində lazımi yer tutmayan” sözlər kimi qiymətləndirilir.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov Q.H. Tərcümə sənəti, – Bakı, “Oka Ofset” nəşriyyatı, – 2008, – 218 s.
2. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, – Bakı, Maarif, – 1988, – s. 98.
3. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного, – Москва, Наука, – 1973, – с. 56-58.
4. Суперанская А.В. Языковые и внеязыковые ассоциации собственных имен / А.В. Суперанская // Антропонимика / ред. В.А. Никонов, А.В. Суперанская. – Москва, Наука, – 1970. – С. 7-16.
5. Юркенас Ю.К. Онимизация апеллятивов и развитие индоевропейских антропонимических систем: автореф. дис. д-ра филол. наук /Ю.К. Юркенас. –Москва, – 1979, – 36 с.
6. BILLY P.H. (1995), «Pour une redéfinition du nom propre», in M. Noailly (éd.), Nom propre et nomination, – Paris, Klincksieck, – p. 137-144.
7. Jespersen O. Essentials of english grammar, – Londres, Allen and Unwin, – 1961, – 544 p.
8. Manczak W. (1968) «Le nom propre et le nom commun», Revue Internationale d'Onomastique 20 (3), – Paris, – p.205-218.
9. Mill John Stuart. *Logique*, , I, ch. II, §5, – Cambridge, – 1843, – p 148-149.
10. Kleiber G., Problèmes de référence : descriptions définies et noms propres, – Paris, Klincksieck, – 1981, – 538 p.
11. Vaxelaire J.L. (2006), «Pistes pour une nouvelle approche de la traduction automatique des noms propres», – Paris, Meta 51 (4), 719-738.
12. Vaxelaire J.L. De la définition linguistique du nom propre, – Paris, Revue trimestrielle «Langue française», – 2016/2 (N° 190), – p. 65 -78.

13. Vendryès J.. *Choix d'études linguistiques et celtiques*, – Paris, Klincksieck, – 1952. 1 vol. in-8° de 352 p.
14. <https://www.cambridge.org/core/product/core-reader>.

Summary

CLASSIC DEFINING FEATURES OF ONOMASTIC UNITS IN FRENCH

This article is based on the study of classic defining features of onomastic units in French.

The article highlights the views of linguists on the defining features of onomastic units in the French language. In addition, the article analyses the translation problems of the onomastic units.

The article discusses the issue of semantic meaning of onomastic units and the fact that the views of linguists in this area often do not coincide. As a result it is possible to come to a conclusion that the process of creating proper names coincides with the diversity of coding of cultural and historical information. Although proper nouns have a separate status, some researchers consider them as "the words that do not have a proper place in the lexical structure of the language".

Резюме

КЛАССИЧЕСКИЕ ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ЧЕРТЫ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются классические определяющие признаки ономастических единиц во французском языке.

В статье освещаются взгляды лингвистов на определяющие признаки ономастических единиц во французском языке. Кроме того, в статье анализируются проблемы перевода ономастических единиц.

В статье рассматривается вопрос о семантическом значении ономастических единиц и о том, что взгляды лингвистов в этой области часто не совпадают. В итоге можно прийти к выводу, что процесс создания имен

собственных совпадает с разнообразием кодирования культурно-исторической информации. Хотя имена собственные имеют отдельный статус, некоторые исследователи считают, что эти единицы являются «словами, не занимающими должного места в лексической структуре языка».

Rəyçi: fil.f.d., dos. F.İsmaylova